

Kentler Toplumsal Cinsiyetsiz Değildir: Türkiye’de Kentsel Mekânın Üretimine Feminist Bir Eleştirisi

M. Murat Yüceşahin*
Ankara Üniversitesi

Pınar Yazgan**
Sakarya Üniversitesi

Öz

Feministlerin öne sürdüğü gibi; çağdaş kentler ve onların sosyo-mekânsal yapıları, sanayi sonrası toplumlarda ev ve iş, kamusal ve özel mekânın ayrışmasını takiben üretim ve yeniden üretim sorumluluklarının toplumsal cinsiyete göre bölünmüş olmasından ötürü toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini (kadınların aleyhine olacak şekilde) sürdürülmesinde ve yeniden üretiminde önemli bir yere sahiptir. Feminist coğrafya araştırmaları kadınların günlük yaşamlarında karşılaştıkları mekânsal kısıtları ve kentin bölgelerine erişim zorluklarını araştırmaktadır. İlgili alanyazında, çevrenin erkek bakış açısıyla ve neoliberal kent politikalarının kendine özgü doğası vasıtasıyla bizatihi erkekler tarafından planlanmakta olduğunu öne sürülmektedir. Bu çalışma, Türkiye özelinde, kentlerin cinsiyetlenmiş mekânları hakkındaki tartışmalara eleştirel feminist analizle katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada erkek egemen çevrenin küresel ve yereldeki mekânsal süreçleri incelenerek cinsiyetçi bakış açısının inşa edilmiş çevrenin tasarımında ve yönetiminde Türkiye kentlerini biçimlendirme tarzı eleştirel söylem analiziyle ele alınmaktadır. Analiz bulguları neoliberal dönüşüm ve buna bağlı kentsel politikaların cinsiyetlenmiş kentsel mekânın üretiminde önemli bir rol üstlendiği ve ayrıca bireylerin kentsel alanlara kullanım ve erişimindeki cinsiyet eşitsizliklerini meşrulaştırdığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: kent, neoliberalizm, söylem ve mekân, feminist coğrafya, Türkiye.

* Doç.Dr. M. Murat Yüceşahin, Coğrafya Bölümü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye. E-posta: mmyucesahin@gmail.com.

** Yrd.Doç.Dr. Pınar Yazgan, Sosyoloji Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye. E-posta: pyazgan@gmail.com.

Cities Are Not Gender Neutral: A Feminist Critique of the Production of Urban Spaces in Turkey

M. Murat Yüceşahin
Ankara University

Pınar Yazgan
Sakarya University

Abstract

Contemporary cities and their socio-spatial structures are premised on the separation of home and work, the segregation of public and private space, and the gendered divisions of labour, they are designed in ways that thus feminist scholars argue that it help to sustain gender inequalities to the disadvantage of women. Feminist geographical research mainly examines the spatial constrains women face in their daily activities and the resulting difficulties in accessing parts of the city. In the relevant literature, these man-made environments are argued to be planned primarily by men from a male perspective and through the intrinsic nature of neo-liberal urban policies. This study aims to contribute a critical feminist analysis and a methodological approach to the debates on gendered spaces of cities, focusing on the Turkish context. In the present study, first, we explore the global and local spatial processes of male-dominated environment. And then, through critical discourse analysis, we examine the ways Turkey's cities are shaped by gendered assumptions in the design and management of the built environment. The findings of the analysis indicate that neoliberal transformation and its urban policies not only play important roles in the production of gendered urban spaces, but also they legitimize gender inequalities in using or accessing urban spaces of individuals.

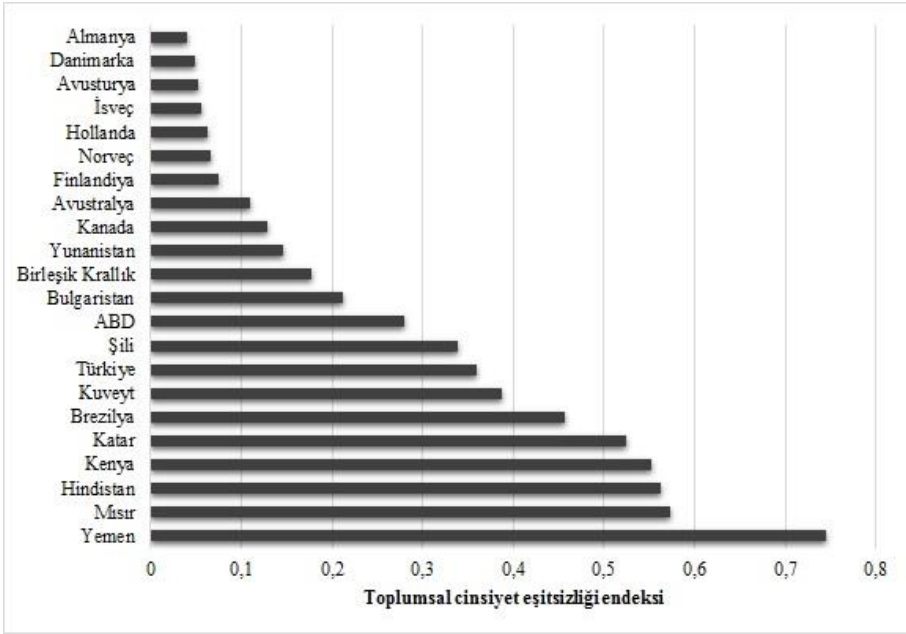
Keywords: *cities, neoliberalism, discourse and space, feminist geography, Turkey.*

Giriş

Çağdaş coğrafya disiplininin en önemli terimi durumunda olan ‘mekân’, fiziksel /doğal çevre ile yapıllı çevreyi esas almaktan ziyade ‘sosyal mekân’ın (Anthamatten & Hazen, 2010) üzerinden kavramsallaştırılır. Bu bağlamda Akpınar vd.’nin (2009: 11) belirttiği gibi mekân, toplumsal ilişkiler, kültür, değer ve normlardan bağımsız ve boş bir coğrafi öge değildir. Mekânın ilişkiselliği, onun bedenden küresel ölçeğe kadar tüm toplumsal ilişkiler için bir aksiyon alanı olmasıyla ilgilidir (Lefebvre, 1991; Benko & Strohmayer, 1997; Richardson & Jensen, 2003). Mekân, çeşitli eşitsizlik biçimlerinin ve ikiliklerin (karşıtlık kategorilerinin) üretilip tanımlandığı toplumsal ilişkileri barındırır ve bunları yeniden üretir (Knox & Pinch, 2010; Yüceşahin, 2016). Siyah-beyaz, yoksul-zengin, kır-kent, kadın-erkek ve özel-kamusal ayrımlarında olduğu gibi mekân, sosyal gruplar arasında inşa edilmiş olan, birbirine karşıt ikiliklere göre yapılanarak politikaların etkisini de barındırır (Lefebvre, 1991; Benko & Strohmayer, 1997). Knox ve Pinch (2006) de çalışmalarında, mekân ve toplumsal cinsiyet arasındaki bu güçlü ilişkinin bir yansıması olarak kentsel sosyal coğrafya araştırmalarında yaygınlıkla konu edinilen özellikle kadın-erkek ayrımını üreten heteroseksüel erkek baskınlığını ve bunun oluşturduğu eşitsizlik biçimlerinin önemine dikkat çekmektedir.

Brenner ve Theodore’un (2002: 375) belirttiği gibi kentler, neoliberal yeniden yapılanmanın konuşlandığı yerler olmakla kalmayıp, bilakis son otuz-kırk yıldır neoliberalizmin yeniden yapılanma ve yeniden üretildiği merkezlerdir. Bunu belirgin kentleşme süreci geçiren neoliberalizmin kentlerdeki kurumsal yenilikleri, politik-ideolojik projeleri ve bir dizi politika deneylerinden (Brenner & Theodore, 2002) anlamak mümkündür. Hatta neoliberalizmin yeniden yapılandırmakta olduğu bugünün kentlerini toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de içerecek şekilde politik ve ideolojik stratejileri barındıran yeniden üretim¹ ve aksiyon mekânları olarak da tanımlamak mümkündür. Örneğin toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik anlamlarla donanmış ‘Afrika’, ‘Orta Doğu’, ‘Batı’, ‘Avrupa’ gibi ilk etapta fiziksel mekân olarak algılanabilen yer isimleri, eşitsizlik perspektifinden bakıldığında dünyadaki mekânsal kutuplaşmaları, avantajlı veya dezavantajlı yerlerin ve bölgelerin varlığını akla getirmektedir. Örneğin Afrika, siyahi ırkın ve kadının düşük statüsünün yaygın olduğu bir bölge olarak belirirken, Orta Doğu çatışmanın, eril tahakkümün ve yine kadının düşük statüsünün yaygınlığıyla özelleşmektedir. Hatta Moghadam (1993: 112), Orta Doğu’daki aile, din ve devlet yapıları arasındaki güçlü ilişkiden yola çıkarak bu bölgedeki pek çok ülkeyi politik rejimlerine istinaden ‘yeni-patriyarkal devletler’ olarak tanımlamaktadır. Dünyanın her tarafına egemen olan patriyarkal yapı, ona bağlı olarak türeyen toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve yarattığı sorunlar, egemen ideolojilerce meşru görülerek bir biçimde sorun olmanın dışında tutulmaktadır (Cornwall vd., 2008) (Şekil 1). Türkiye’nin de en önemli toplumsal sorunları arasında yer alan ve başka pek çok sosyo-ekonomik sorunla yakından ilişkili olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini çeşitli yaklaşımlarla araştırmak gittikçe

önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki yapılı çevrede erkek-merkezliğin ve etno-merkezliğin kökenlerine odaklanıp erkek ve kadınların yapılı çevreyle bağlantısına temel oluşturan kültürel yapının anlaşılması önemli bir gerekliliktir. Çünkü neoliberal yaklaşımlar, kültürel yapı içerisinde kabul görmüş uygulamalardaki eşitsizlikleri sorunsallaştırmaktan ziyade bu uygulamaları toplum onayını almak için daha da abartarak yeri geldiğinde bir mekân düzenlemesinde, yeri geldiğinde bir kutlamada renk, süsleme, ayrışma vb. unsurları aşırılıklar olarak karşımıza çıkarmaktadır. Zaten kültür içerisinde varolan eşitsizlikler, kimi zaman bir politika kimi zaman bir satış stratejisi olarak abartılarak, taktir ve kabul görerek yeniden üretilmektedir. Yeniden üretim, Robertson'un (2012:190) belirttiği gibi, küreselleşmeyle birlikte özellikle satış stratejilerinde neoliberal temelde üretilen yerelliklerle bağlantılıdır. Bu açıdan bakıldığında, neoliberal yaklaşımların yerelde karşılık bulmak amacıyla yerelin içerisinde barınan eşitsiz yapılanma ve ilişkileri törensel ve şaşalı bir kılıfla bir meta olarak sunduğu anlaşılabilir. Bu nedenle neoliberal politikaların stratejileri yerele özgü farklılıkları ve eşitsizlik biçimlerini de çoğu kez üstü örtük bir biçimde kucaklamaktadır.

Şekil 1. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi², 2014.
Veri Kaynağı: UNDP (2015).

Bu makale eşitlikçi bir yaşamı inşa etmeye katkı sağlayabilecek bir çıktı oluşturmayı, toplumsal ilişkileri ve bunun düzenini denetleyen egemen

ideolojileri, toplumsal cinsiyet pratiklerini mekân ve söylem odağında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın odağını sosyal mekândaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği oluşturmaktadır. Çalışmada toplumsal cinsiyet eşitsizliğine özgü mekânsal pratikler ve öğeler, sosyoloji ve beşeri coğrafya disiplinlerinin güncel paradigmaları ışığında ele alınarak kentsel mekânın nasıl cinsiyetlenmekte olduğu analiz edilmektedir. Türkiye'deki kentsel mekânın organizasyonunda ve yeniden üretiminde neoliberalizmin ve eril-yerel ideolojinin rolü eleştirel söylem analiziyle çeşitli örnekler üzerinden incelenmektedir.

Teorik Çerçeve: Neoliberalizm, Mekân ve Kent

Pek çok disiplinin alanyazınında yaygın bir kullanıma sahip olan neoliberalizm terimi, Cornwall vd. (2008) ile Molyneux (2008)'un da değindiği gibi, aslında çok sayıda şeyi kapsayan karmaşık bir kavramdır. Neoliberalizm, özünde, bir sosyo-ekonomik sistemi belirten ama bünyesinde ekonomi politikalarına dair çeşitli türden yaklaşım ve ideolojiyi barındıran bir sete karşılık gelmektedir. Bu terimin kavramsallaştırılma pratikleriyle ilgili tartışmalar bir yana bırakılırsa, neoliberalizme özgü sürecin ilerleyişi ile ilgili üç temel nokta dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, 1970'ler ve 1980'lerde piyasa köktenciliği üzerine temellenen neoliberalizmin 1990'lardan bu yana beşeri alana olan etkisine istinaden, uluslararası alanyazında toplumsal içerikle daha çok tartışılması ve / veya eleştirilmesidir (Cornwall vd., 2008: 1). İkincisi, alanyazında kullanımı gittikçe artan 'neoliberalizmin kentleşmesi' teriminden anlaşılabilceği gibi, günümüzde neoliberalizmin kendini bizatihi kentsel mekânlar üzerinden üretmesidir. Bugünün kentleri, neoliberalizmin politik-ideolojik aygıtlarıyla, kurumsal yenilikleriyle ve projeleriyle kendini yeniden ürettiği ve mutasyona uğradığı en önemli merkezler durumundadır (Brenner & Theodore, 2002: 375). Üçüncüsü ise neoliberalizmin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini göz ardı eden heteroseksist ve hegemonik yaklaşımıyla cinsler arasındaki eşitsizlik farkını gittikçe tetikleyen ve meşrulaştıran bir ideolojiyi kentsel politikaya ve gündelik yaşantılara sızdırmasıdır.

1990'ların başlarında toplumsal cinsiyet çalışmaları, neoklasik ekonomilerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıkardığı sorunsalları görmezden geldiğini vurguluyordu. Bu çalışmalar, özellikle neoliberal politikaların kadınların erkeklerle eşit haklar elde edebilmesi için sadece kadınların işgücüne olan katılımlarını esas aldığı ve cinslere özgü iş bölümünü tetiklemesini eleştirmektedir (Cornwall vd., 2008). Ancak son zamanlardaki yeni eleştirel çalışmalar, bir yandan kalkınma programlarının normatif³ boyutlarına, diğer yandan ve özellikle de kalkınma endüstrisinin merkezinde yer edinmiş olan heteronormatifiğe⁴ odaklanmaktadır (Cornwall vd., 2008: 2). Pek çok çalışma, neoliberal ekonomik reformların uzantısı olarak uygulamaya konulan yoksulluk karşıtı programların -kolektif toplumsal bilinci okuyarak-kadınların aile içerisindeki geleneksel rollerini tetikleyen ve bu yönde tek tip kadın kimliğini yeniden üreten ideolojik içeriğe sahip olduğunu

vurgulamaktadır (Molyneux, 2006; Cornwall vd., 2008). Buna rağmen neoliberal politikaların -hiç değilse- piyasa liberalizasyonu ile kadınları bütünüyle eve kapatılmadan kısmen kurtarabilecek bazı kanalları açtığı (Cornwall vd., 2008: 2) da söylenmesi gerekmektedir. Burada asıl sorun, neoliberal politikaların kadınlık ve erkeklik kategorilerini ayrıştırıcı / keskinleştirici şekilde cinslere özgü işbölümünü, toplumsal ilişkilere ve stratejilere ilişkin pratikleri dayatmasıyla ilgilidir (Hall vd., 2013: 16). Geleneksel cinsiyet rollerine özgü ideolojinin korunmasına yönelik bir çaba olarak okunabilecek bu girişim, piyasanın hemen her alanında kendini göstermektedir. Bu durum, özel ve kamusal mekânları ayrıştıran işbölümünün cinslere yüklediği rollerle bezenen normalleştirilmiş bir mekânlar ayrışması sorununu da beraberinde getirmektedir (Yüceşahin, 2016). Böyle olunca da kadınlık ve erkeklik kategorileriyle uyumlu halde tasarlanan hemen her şey, kentsel mekânın üretimi ve organizasyonuna da sızıp toplumsal cinsiyet eşitsizliğini tüm yaşam alanlarına meşrulaştırarak transfer etmektedir.

Toplumların özel ve kamusal alanlardaki yaşantısıyla iç içe geçtiği toplumsal cinsiyet rejimi, kentleri evcillik ideolojisine göre biçimlendiren bir alt yapıya dönüştürerek mekânsal organizasyona yansımaktadır. Çağdaş kentler ve onları dönüştüren uygulamalar erkek-merkezli planlama-tasarımın bakış açılarıncı süregelmiş, toplumsal cinsiyet eşitsizliği tarafından şekillendirilmiş, büyük ölçüde erkek eserdir. İlk endüstriyel Avrupa ve Kuzey Amerika kentleri de konut alanları ile endüstri, ticaret ve yönetim alanları arasındaki net ayrımlar üzerinden inşa edilmiştir (Jarvis, vd., 2009: 133). Bu tür bir ayrımın kökeninde ise endüstri devriminde cinsiyet rolleri üzerine temellendirilen ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini kentsel mekâna taşıyan ideoloji yer almaktadır (McDowell, 2007).

Günümüzde feminist teori ve kent ilişkisine dair eleştiri geliştirmenin faydalı yönlerinden biri gittikçe büyüyen kentlerdeki eşitsiz yapılanmanın ve yaşamın taşıdığı sorunlara çözüm getirme potansiyelidir. Jarvis vd. (2009: 149) bu konuya ilişkin araştırma gereksinimini 'Feminist teorideki son gelişmeler kentsel yeniden yapılanmanın sosyal etkileşim ağlarını zayıflatıp zayıflatmadığı ya da ahlaki gözetim alanları olarak artan öneme tanık olup olmadığımız sorusuyla ilgili bir tartışma başlatmaktadır' cümlesiyle özetlemektedir. Gerçekten de bugünün kentlerinde konut alanları ve dolayısıyla özel mekân ile buradaki üretim ve tüketim pratikleri, kocalarının otoritesine tabi kalarak mümkün olduğunca en kadınsı ev kadınlığı becerilerini sergilemeleri beklenen eşitsiz bir alan olarak kadınlar için tasarlanmış ve mekânın bakımından ayrılmıştır. Hepimizin gündelik yaşamımızda tanık olabileceği gibi kentsel alanın üretiminin "özel mekânın tüketici beklentisi ile ideal kadınlık normları çarkını çevirecek rekabete dayalı mekân tasarımına ve ev temizliğine ilişkin toplumsal ve kültürel normlardan yararlandığı" gayet açıktır. Özel mekân kadınlığın bir parçası ve görevi olarak yüklenen "ev işinin hijyenden daha çok saygınlık izlenimi yaratmaya dönük" olarak kurgulanması, mekânın özel-kamusal ayrımının nasıl da toplumsal cinsiyet rejimiyle bağdaşık olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Jarvis vd. (2009: 133-134)'nden yaptığımız

yukarıdaki bu iki alıntı, kentsel mekânın organizasyonunun ve üretiminin, cinsiyetçi ideolojilerin etkisiyle donanmakta olduğunu anlamaya olanak tanımaktadır. Özetle, geçmişte olduğu gibi bugün de, ülkelerin toplumlarının kültürel yapıları çeşitli türden eşitsizlikleri kendi toplumlarına özgü mekanizmalarla -toplumsal değer, yazılı ve yazılı olmayan kural ve normlarla- üretmektedir. Böylelikle kentsel mimari, planlama ve yaşama yansıyan cinsiyetçi etkilerin (Ritzdorf, 1989; Wilson, 1991; Bondi, 1998; Knox & Pinch, 2006; aktaran Jarvis vd, 2009: 134-137) araştırmalarla günyüzüne çıkarılması ve sorunsallaştırılması gittikçe önem kazanmaktadır.

Yöntem

Analitik Çerçeve: Cinsiyetçi İdeolojik Söylem ve Mekân

Sosyolojik bir yaklaşımla 'söylem', bireylere semboller yoluyla gerçekliğin telkin edilmiş olduğu toplumsal bir pratik olarak ifade edilebilir. Bu yönüyle söylem, gündelik hayatın pek çok alanında kendini göstererek; danstan müziğe, reklam panolarından yazılı olmayan kurallara, beden diline, sözsöz ifadelerle yansıyarak toplumsal pratiğin bütün yönlerini içerecek kadar geniş bir ranjda gerçekleşir. Diğer yandan söylem, toplumbilim araştırmalarında kullanılabilir bilgi, ideoloji ya da toplumsal bir ürün olarak verili bir yapı üretir (Ruiz, 2009). Bir metne ve / veya bağlama dayalı olan bu verili yapılar yorumlayıcı bir yaklaşımla analiz edilip çözümlenebilmektedir.

Söylemin mekânla olan bağlantısı noktasında belirtebileceğimiz en önemli hususlardan biri, Henri Lefebvre'nin (1991: 289) dikkat çektiği gibi, mekânın toplumsal bir ürün olarak kavramsallaştırılmasıdır. Bu anlamda mekân, toplumların sahip olduğu her tür rejimin üretim ilişkilerini ve yeniden üretimin toplumsal ilişkilerini içerir ve bunlar da mekânı biçimlendirir veya kendi mekânını üretir. Bu noktada mekân, hem toplumsal ilişkilerce belirlenip üretilmekte hem de toplumsal ilişkilere reaksiyon vermektedir. Toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak türeyen ideolojilerse gerek neoliberalizmin gerekse onunla bağlantılı kapitalizmin, mekân üretiminde söz sahibi olduğu, kendi temsillerini yapıları bir çevre aracılığıyla inşa ettiği toplumsal bir ortam üretir. Mekânsal pratiklerse ideolojik temsiller ile toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşim sonucunda gerçekleşir. Lefebvre (1991: 291) ile Jarvis vd. (2009: 219-223), kent planlaması ve şehirciliğin kapitalizmin stratejik araçları olduğuna işaret eder. Hatta McLean (2014: 685), kentin sanatsal üretimlerinin bile toplumsal cinsiyete, ırk ve sınıfa göre olan eşitsizlikleri doğallaştırdığını belirtir. Mekân onlara göre, ideoloji ya da siyasetten arındırılmış bir nesne değildir, her zaman politik ve stratejiktir.

Bu noktadan hareketle, araştırmanın yöntemsel içeriği eleştirel bir mekân bilimi temelinde verili bir mekânın nasıl ve hangi stratejiye göre üretildiğini açığa çıkarmaya dayalıdır. Çalışmada Lefebvre'nin (1991) 'Mekânın Üretimi' başlıklı çalışmasında dikkat çektiği 'mekânın eleştirel analizi ihtiyacı' yöntemsel bir gerekçe olarak benimsenmiştir. Lefebvre, bu çalışmada

gündelik hayatın karmaşıklığına açıklık getirmek için mekânın üç biçimde kavramsallaştırarak analiz edilebileceğini belirtir. Bunlardan ilki, analitik bakış açısıyla toplumun mekânsal pratiklerinin mekâna ait şifreleri ortaya çıkarılmasıdır. İkincisi, içinde yaşadığımız ve algıladığımız mekânları kimin ya da hangi ideolojinin nasıl tasarladığına bağlı olarak, mekânların bu tür temsiliyetleri üstleniyor olmasıdır. Üçüncüsü ise, mekânların imajlarla ve sembollerle deneyimlenerek üretilmesidir. Bu üç husus bütünsel olarak yorumlandığında; mekânların toplumsal ilişkilerin temsiliyetini üstlendiği, toplum ne tür bir kültürel rejime sahipse mekânın kimliği, dili ve anlattığı şeylerin de aynı / benzer olduğu (Pasin, 2013: 56) söylenebilir.

Lefebvre, mekânın kendisinin sosyal olduğu kadar ideolojik bir üretim alanı olduğunu ve içerisinde çok boyutlu ilişkileri barındırdığından bahseder. Mekân ideolojiden arındırılmış fiziksel bir oluşum değil, bilakis toplumsal olarak inşa edilmiştir. İdeolojiler ise mekâna yerleşmekte, mekân da toplumsal pratikleri üretip kendisini değişen koşullar altında yeniden var etmektedir. Mekân, bu anlamda sadece fiziksel değil aynı zamanda cinsiyetçi ideolojilerin değer ve anlamlarına bürünmüş sosyal bir ögedir (Lefebvre, 1991: 289-292).

Eleştirel söylem analizi dil kullanımını bir tür toplumsal üretim biçimi olarak ele alır. Ayrıca bütün toplumsal pratiklerin de bu bağlamda üretildiği göz önüne alınırsa bunların pek çoğunun ideolojilerin kontrolünde olduğu anlaşılabilir. İdeolojilerse söylemde kendine yer bulurken, söylem ve mekânlar arasında karşılıklı bir etkileşim vuku bulur ve bu bir anlamda ideolojinin mekânsal analizidir (Richardson & Jensen, 2003: 12; Hart & Lukeş, 2009: 118). Böylece cinsiyetçi ideolojik söylemler, mekânlarda temsil edilirken bunun bir karşılığı olarak mekânlar araçsal hale gelip toplumsal pratiklere yön verir. Aynı zamanda mekânlar toplumsal ilişkileri söz ve ifadeler olmaksızın da semboller ve imalar yoluyla biçimlendirir. Örneğin, eli silah tutan erkek heykeller, stadyumlar, kahvehaneler gibi neredeyse bütünüyle erkeklerin kontrolünde inşa edilen yerlerin iması oldukça kökleşmiş eril bir gündelik üretimdir. Bu yönüyle, nasıl ki bir metin ya da konuşma çıkarımlara dayalı anlamlar taşıyorsa mekânlar da birçok mesaj taşır, bunu yansıtır ve kuşaktan kuşağa aktarır.

Prosedür

Eleştirel feminist teoriler ışığında, belirlenen nitel veriler (söylemler, yazılı olmayan kural ve normlar) bu çalışmanın analiz birimleri olarak seçilmiştir. Gözlemlenen çeşitli mekânsal-toplumsal pratiklerin ve mekânda temsiliyet gücüne sahip olan unsurların ürettiği mesajlar içerik analizi yaklaşımıyla çözümlenmiştir. İçeriğe yönelik analiz teknikleri genellikle yazılı formlardaki mesajlara uygulanmasına rağmen toplumsal ve fiziksel çevredeki beşeri etkileşimi barındıran tüm mesaj türlerine de uygulanabildiğinden bu yöntem tercih edilmiştir. Toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği her mekânsal ögenin içerdiği ve sunduğu mesajlarla kendine ait bir dili de bulunmaktadır. Çalışmada, özellikle 'anlam'ın kendini doğrudan vermediğini bildiğimiz

araçlarda toplumsal-mekânsal pratiklerin ürettiği cinsiyet eşitsizliğini çözümlmek için eleştirel söylem analizi (Jensen, 1997; Richardson & Jensen, 2003; Bilgin, 2014; Van Dijk, 2015) kullanılmıştır. Kullanılan analizin aşamaları şunlardır: (1) neoliberalizmin cinsiyetçi önermelerinin /söylemlerinin feminist ve eleştirel bir yaklaşımla belirlenmesi; (2) belirlenen önermelerin mekânla ilişkilerinin saptanması (verilerin toplanması); (3) verilerin feminist-eleştirel çözümlmeye tabi tutulması ve (4) çözümlerin tematik başlıklar altında ve mekânsal bağlamları içerisinde değerlendirilmesi.

Önceki bölümde tartışılan ‘neoliberalizmin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gözardı etme eylemi’, çalışmada neoliberal söyleme ilişkin belirlenen en önemli önermedir. Cinsiyetçi ideolojilerin, tüm diğer ideolojilerde olduğu gibi toplumsal pratiklerin temeli olduğunu belirten Van Dijk (2015: 19) ideolojilerin inançlar (normlar) sistemi oluşturduğunu varsayarken: ‘bellekteki pek çok karmaşık temsil gibi, ideolojilerin “şemaya benzer” başka bir ifadeyle toplumsal aktörleri bir ideolojiyi hızla anlamalarını ve oluşturmalarına, ona karşı çıkmalarına veya değiştirmelerine olanak veren bir dizi geleneksel kategoriden oluşan doğalarının olabileceği”nden bahseder. Onun bu önemli açıklamasına dayalı olarak bu çalışmada, hem neoliberalizmin hem de kentsel mekânın içerdiği önermeleri ve bu önermelerden üretilen söylemleri keşfetmek için aşağıda belirlenen kategorilere göre analiz gerçekleştirilmiştir:

- Kimler belli mekânlara aittir, kimler değildir?
- Erkek ve kadınların mekân kullanımları ve davranışları farklılaşmakta mıdır ve böyle ise bu nasıl gerçekleşmektedir?
- Cinsiyetçi ideolojiler ne ister ve bunlara toplum nasıl reaksiyon gösterir?
- Cinsiyetçi ideolojiler için “iyi/meşru/onaylanan ve kötü/gayri meşru görülen onaylanmayan/dışlanan” unsurlar nelerdir?
- Ötekiler (dışlananlar) ne tür stratejiler geliştirmektedir?
- Hangi mekânlar eşitsizliği üretecek şekilde kime erişim ve kullanma hakkı tanımaktadır ve bunun nedeni nedir?

Böylece bir sonraki bölümde neoliberal söylemin nasıl ve hangi stratejiyle mekânı şekillendirdiği; toplumsal ilişkileri etkileme biçimleri bakımından yazılı olmayan kuralların mekânda nasıl cinsiyetçi kodlar (mekâna ait şifreler) ürettiği; bunun bir karşılığı olarak da mekânların imajları, sembolleri ve ürettiği pratiklerle toplumsal cinsiyet rejiminin nasıl da birer parçası haline geldiğini açıklanmakta ve tartışılmaktadır.

Analiz ve Tartışma

Kentlerdeki Gündelik Yaşamın Eşitsiz Altyapılarının Kullanımı ve Homosoyal Mekânların Üretimi

Bu bölümde Türkiye’nin toplumsal cinsiyet rejiminin yol açtığı kentsel mekândaki güncel eşitsizlik biçimlerine odaklanılmaktadır. Türkiye, konut ile istihdam ve dolayısıyla aile ve iş yaşamlarına özgü gündelik ilişkilerin cinsiyetçi

belli başlı kalıplar içerisinde sürdürdüğü bir ülkedir. Toplumsal pratikte bu alanlara dair idealleştirilmiş kavramsallaştırmaların üzerinde toplumsal cinsiyetin kültürel inşasının ve sembolik temsilinin hakimiyeti söz konusudur. Jarvis vd. (2009:187) toplumsal cinsiyet rollerinin çoğunlukla mikro düzeyde ev mahallinde yeniden üretildiğini söylerken, McDowell (2007: 71) bunların mekânlara yansıma biçimlerinin toplumdaki topluma farklılaştığını belirtmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de toplumsal cinsiyet rollerinin mekânlarla özdeşleşmesi ve cinslere özgü mümkün olduğunca ayrışık bir sosyal çevre yapısının gelişmesi neticesinde hemen her mekânsal ölçekte kendine özgü özellikler bulunmaktadır. Bu yapılanma içerisinde kahvehanelerin belki de en ön plana çıkan erkek mekânları olduğunu söylemek klasik bir örnek olabilir. Fakat dünyada bir fenomen olan erkek sporu niteliğindeki futbol maçlarının Türkiye’de erken yaşlardan itibaren sokaklarda, caddelerde, boş arazilerde, stadyumlarda ve neredeyse uygun bulunan her yerde yapılmasını dikkate aldığımızda kentsel mekânın cinslere göre organizasyonun ne kadar da köklü olduğunu kavramak mümkün hale gelmektedir. Bu örneği futbol maçı galibiyetinin kent içi kutlama şöenleriyle birleştirdiğimizde kentlerde erkeğe özgü mekân yaratımının aslında çok daha geniş bir pratik alanına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Türkiye’de son yıllarda belediyelerin kent okullarından seçip erkek ve kız öğrencileri ayrı ayrı olarak yaz tatili kamplarına götürmesi de cinsiyetçi bir ideolojinin göstergesidir. Bu kamplar sezonluk da olsa, cinsler arası bölünmelere ve biyolojik cinsiyete göre düzenlenmiş ayrı mekânsal (ya da ayrı zamanlarda aynı yere) pratiklere karşılık gelmektedir. İstanbul’un ünlü Galata Köprüsü’nden çekilmiş fotoğraflar / görseller bize balık tutmanın neredeyse bir erkek hobisi olduğunu söylememize imkan tanımaktadır. Galata köprüsü ile pek çok diğer kentteki bu kanıksanmış hobinin pratik edilişi erkeğin özgür yaşamındaki avlama geleneği ile kent hayatının iç içe geçtiği bir mekânsal temsildir. Ankara’daki Gençlik Parkı’nın -burada her ne kadar son yıllarda Ramazan ayı ritüelinde iftar sonrasında geceleri daha yaygın olarak aileler bulunuyorsa da- çok uzun yıllar kız tavlama yeri olarak değerlendirilmesine istinaden ailelerin ayak çekip, bekâr erkeklerin ve hafta sonu erlerin gezinme mekânı halinde algılanıp sembolleştiğini söylemek abartı olmayacaktır.

Kentsel gündelik yaşamın erkek ve kadınların daha karma ve geçişken kullandığı mekânlarla bir araya geldiği örneklerle rağmen bu alanların kullanımında da belirgin bir erkek hâkimiyeti söz konusudur. Bu tür mekânlarla örnek olarak otogarlar, açıklıkla erkek egemen yerlerdir. Buralardaki şoförler, bilet yazıhanelerinde çalışanlar ya da ‘ayakçılar’ olarak nitelendirilen ve sürekli bilet satmak için yolcuların peşinde koşuşturanların hepsi neredeyse erkektir. Türkiye’de otogarlar ve pazarlar erkek bağırırtılarıyla özgülleşen mekânlardır, aslında. Geleneksel çarşılar da çoğu kez böyledir. Ankara’da Ulus Hali, Çıkrıkçılar Yokuşu, Saman Pazarı, At Pazarı, Hergele Meydanı, Maltepe Pazarı, Bentderesi ve Hacı Bayram gibi bazıları yakın zamanlarda isim ve yapı değişikliğine uğramış olsa da, erkek egemen mekânlarla örnek olarak gösterilebilir. Buralarda çoğu kez sadece alışveriş amacıyla bulunan kadınlara

rastlamak elbette mümkünse de, bu tür alanların sahibi ve egemen cinsi erkektir. Bu tür yerlere kentsel mekânın kullanımındaki eşitsizlik sorunsalından bakılınca kadının kamusal yerlerden nasıl da kısıtlanmış olduğunu görmek kolaylaşır. Ayrıca, Türkiye’de gerek evlerde ve salonlarda, gerekse bahçelerde düğün, nişan vb. kutlama ritüellerinde -kimi zaman- erkek ve kadınların kendi biyolojik cinsiyetlerine göre düzenlenmiş mekânları kullanıyor olmaları da -gerçekte- kültürel pratiklerin bir izdüşümü olarak cinsler arasındaki bölünmüş ve ayrıştırılmış gündelik ilişkilerin mikro mekânlara yansımalarıdır. Kent içi eğlence mekânlarının çoğunun da erkeklerin ihtiyacına yönelik üretildiğini söylemek gerekir. Meyhaneler ve pavyonlar erkek eğlence hayatını idame ettirmek adına kentsel organizasyonda meşruiyet edinmiştir ve buraların kentin eğlence yerleri peyzajında önemli yer tutmaları neredeyse kökleşmiştir. Hatta genelevlerin bütünüyle erkeklerin cinsel ihtiyaçlarına yönelik kentsel mekânda yer edimi de eril bir tasarımın ürünüdür.

Kentlerin kamusalındaki olanak ve hizmetler yaygınlıkla erkek merkezli bir bakış açısının ürünü olarak üretilmekte ve bu nedenle patriyarka kent coğrafyalarına egemen olmaktadır (Spain, 2005: 43; Knox & Pinch, 2006: 232-233; McDowell, 2007:103-106; Jarvis vd, 2009: 294-295). Bu hizmet ve olanakların kullanım pratiği ise hem Türkiye’deki toplumsal cinsiyet rejimiyle, hem de kentsel peyzajın yaratımıyla iç içe geçmiştir. Parkların, spor salonlarının, caddelerin ve sokakların özellikle de gece saatlerinde neredeyse kadınlara rastlanmayacak şekilde ‘erkek yerleri’ kimliğine bürünmesi bu durumun bir göstergesidir. Her ne kadar ve çoğu kez kentsel planlama erkek bakış açısıyla tasarlansa da, elbette yapı çevrenin bütün unsurları tek bir cinsin (erkek) ihtiyacına hitap etmemektedir. Ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyet rolleri gereğince özellikle kamusalda kısıtlanmış kadınlar için kentsel mekânın kullanımında erkeklere karşılık bir eşitsizlik sürüp gitmektedir. Örneğin, kas ve vücut geliştirmeye hizmet eden bir spor salonunun alıcısı büyük çoğunlukla erkekler olurken, diyet ve rejim programlarınca zayıflama hizmeti sunan bir kuruluş, yaygın olarak, kadınlara özgüdür. Kadınlar kamusal mekâna yeterince iştirak edemeyince onlara evlerinin bahçelerinde, sokak aralarında yün yıkamak, erişte kesmek, el işi yapmak gibi kimi zaman bunları küçük çaplı ticarete de dönüştürdüklerinden kendi yaşam stratejilerine dönük ancak yarı-kamusallaşma pratikleri kalmaktadır. Bu olgu, Türkiye’nin kentli kültürüne pek uygun bir yapılanma biçimidir.

Bunlara karşılık, kamusal alanının çok geniş bir kesimi, cami, kahvehane, seks (love) shoplar, stadyumlar (özellikle futbol maçı esnasında), Ankara’da olduğu gibi eski merkezi iş sahaları (Ulus’taki Hacı Bayram bölgesi ve Hergele meydanı), organize-küçük-büyük sanayi bölgeleri, toptancı halleri, garajlar (özellikle çalışanlar söz konusu olduğunda), genelevler neredeyse bütünüyle kadınların kullanımından tecrit olmuşken, kadınsılığın beden, temizlik ve cinsellikle ilintilendirilmesine bağlı olarak ağda ve epilasyon salonlarının, güzellik merkezlerinin ve kadın kuaförlerinin salt kadınlara özgü yapılanması çok da şaşırtıcı değildir. Tüm bu örneklerden anlaşılabilceği gibi, kentsel

mekânın olanak ve hizmetlerinin kullanımında ve kentlerde hizmet veren kurum-kuruluşların sayısı ve türü bakımından gündelik yaşamda erkeklerin kadınlara karşılık açık bir avantaj elde edişi ve hegemonyası söz konusudur. Bütün bunlar, bir yandan eril tahakküme dayalı mekânsal hakimiyetin toplumsal algı içerisinde doğal görülmesiyle sıradanlaşırken, diğer yandan kentsel yaşamda kadın ve erkeğin -sırasıyla- özel ve kamusal mekânlara özgü kılındığını göstermektedir.

Özetle, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de günlük yaşam pratiği erkeklığe ve kadınlığa özgü normlarla, kadınların bilgiye ve hizmetlere erişimini ciddi düzeyde sınırlandıracak şekilde ayrılmıştır. Bu nedenle kentsel mekânın kullanımı-paylaşımı, erkek ve kadınların cinsiyet rollerine göre ayrılmış, biçimlenmiş ve en nihayetinde cinsiyetlenmiştir. Kuşkusuz bu tür mekânsal yapılanmalar daha derinde, toplumsal yaşamda, kadının erkeğe göre ikincil konumunun bir ürünü olarak cinsler arası eşitsizliği desteklemeye ve yeniden üretmeye yol açmaktadır. Böyle olunca da cinsiyetlenmiş mekânlar üretilip pratik edilirken güç ve imtiyazın kullanımından kadınlar dışlanmakta (Ledwith, vd, 2000: 4; Spain, 2005: 43) ve normal gözüken bu durumun meşrulaşmasına yeniden katkı sağlamaktadır.

Şiddet ve Erkeklığe Özgü Ego Mekânlarının Üretimi ve Meşruiyet Edimi

Toplumsal cinsiyet rejiminin kadınlarla erkekler arasında kurduğu ilişkilerle örülen bu cinsiyetçi dünyada yaşamın hemen her alanındaki eşitsizliğin, erkeklığın aktifliği; kadının pasifliği üzerine kurulu olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Bu ayrışık yapı üzerinde süren gündelik yaşamın her pratiğinde erkeğe aktif olmak onu ‘gerçek / tam’ erkek olma yolunda cesaretlendirmektedir. Burada söyleyebileceğimiz bir diğer önemli nokta aktifliğin erkek şiddetini mümkün kıldığı ve meşrulaştırdığıdır. Acar-Savran’ın (2013: 317) vurguladığı gibi, pasiflik erkeklere yasaklandığı sürece, gerçek erkek kimliğinde aktifliğin zaman zaman saldırganlığa dönüşmesi neredeyse kaçınılmazdır. Toplumsal mekânın üretimi de bu ilişkilerce belirlendiğinden kentsel yaşamın mekânsal pratiklerinde ‘gerçek’ erkek olmanın ve bunu ispat etmenin -sözde- meşru pek çok yolu ve ritüeli söz konusudur. Bu tür ayrıcalıkları anlamının yollarından biri de, erkeklığın fiziksel güç, korkusuzluk, meydan okuma, aktiflik, saldırganlık ve kendine güven duygusunun maksimum temsiliyle biçimlenen kamusal mekâna odaklanmaktan ve bahsi geçen toplumsal ilişkileri çözümlenmekten geçmektedir.

Gerçek erkeklığın kentsel mekândaki bir tür izdüşümü, yapıli ve sosyal çevrede kendini ispat etme eylemlerinden biri olarak ego tatmini ve kendini şiddetle var etmeden geçer. Örneğin, kentsel mekânda düğün yapılan bir sokak arasında, bahçede veya maç sonrası kutlamalarda silahtaki kurşunu harekete geçirmek ‘gerçek’ erkek olmanın, kendini ispat etmenin koca mahalleye (‘dışarıya’) sunulmasıdır. Bu tür bir şiddet ve güç gösterimiyle masum bir insanın kazara atılan kurşuna hedef kalarak hayatını kaybetme olasılığı ise güç ve bundan haz alma gösterisiyle kendini mekânda

hegemonyayla var etmeye çalışan erkeğin “özgürlük alanı” içinde kaybolup gitmektedir. Erkeğin silah kullanımını meşru kılan unsurlardan biri de kentin çeşitli yerlerine serpiştirilmiş halde bulunan eli silahlı erkek ve asker heykeli temsilleridir. Böylece çocukluk çağından itibaren gerçek erkeklik edimiyle donanan bir birey, hem üzerine yüklenen cinsiyetçi roller, hem de mekânda çeşitli eril ve hegemonik ideolojilerin (savaşçı erkek figürünün) bir araya gelişiyle, erkekliğini özel mekânda olduğu gibi kamusal mekânda da her tür ego gösterimiyle icra etmek adına özgürleşmektedir. Özellikle de futbol maçı galibiyetlerinde temsili kadın (manken) yakmalar (Foto 1), erkeğin aktifliğinin ve kadına yönelik uyguladığı şiddetin toplumsal hayatta meşruiyet elde etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bunu yapmaktan özel mekânda (evde / içeride) bir çekincesi olmayan eril bilinç, kamusal mekânın ortasında, şiddeti üretirken şiddetin fotoğrafını -muhtemelen keyif duyumsarak- çeken bir kitleyi de arkasına almaktadır (bkz. Foto 1).

Foto 1. Haber Başlığı: “Fenerbahçe-Galatasaray maçı öncesinde, erkek taraftarlar, Galatasaray takımını küçük düşürmek ve aşağılamak için bir kadın mankene Galatasaray forması giydirip yaktı” (Şiyasi Haber, 2016).

Tecavüze uğrayan kadınların içine düştükleri mağduriyet kadar eril zihniyetin ürünleri olan ve onların günün hangi saatinde; kentin neresinde olmaları gerektiğini bildiren söylemler de cinsiyetçi ideolojinin dayatmalarıdır. Bu eylemlerle ve kadınların hangi saatte ve nerede olmaları gerektiğine dair bildirimler kadınların açıkça kamusal mekândan kısıtlanmasına ve dışlanmasına yöneliktir. Sokaklarda, meydanlarda, fakültelerde, kampüslerde, çatışma ve

şakalaşmalarda erkek bağırtıları, nara atmalar, kadın bedeni üzerine üretilmiş argo ve küfürlerin açıkça ve çekincesiz kullanımının altında yatan örtük anlamlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinden derine yol açtığı sorunların yansımalarıdır. Bu tür şiddet biçimlerine gündelik yaşamda sıklıkla tanık olmaktayız. Örnekleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür: Semt pazarlarının organizasyonda erkek pazarcılarının bu tür alanlara hâkimiyeti bir yanda dururken, pazar yerleri erkek bağırtılarının, haykırışlarının zihinlerimize kazıdığı sembollerle doludur. Asker uğurlama törenlerindeki ateş yakmalar, fişek atmalar, yüksek sesli haykırışlar, gerçek erkekliğin askerlikle özdeşleştirildiği bir yeniden üretimi doğrular. Dahası; sokaklar, caddeler, açık olan her yer erkeğin istediği türden bir özgürlük biçimi yaratımına çok uygun ve hazırdır. Nispeten belirli yerlere olsa da, erkeklerin sokağa tuvaletini yapması, tükürmesi, sümürmesi, balgam atması, gündelik ve sıradan hayatlarımızda tanık olduğumuz şeyler arasındadır. Kurban bayramlarında hayvanların kesimi esnasında kimi zaman sokaklara taşan vahşet görüntüleri, alınlara sürülen kan lekelerinin anlamları hep aynı kurgunun parçalarıdır. Avcılık da bir erkek hobisi denilebilecek kadar cinsiyetçidir. Bütün bunlar, erkek şiddetinin mekânın bütün tiplerini ve ölçeklerini sarmalayan bir temsil üstlendiğini, en erkeksi erkeklikle ortaya çıkan “gerçek erkek”liğin ediminde mekânın kendisinin hem bir aracı olduğunu hem de şiddet sorununu ürettiğini göstermektedir.

Mekânda Cinsiyetçi Yönlendirmeler ve Erkeğin Güç Temsilleri

Küresel ekonominin yeniden yapılandırılması, dünya çapında kentler içerisinde ve arasında çeşitli ölçeklerde toplumsal cinsiyete dayalı iktidar (Şentürk, 2013: 30) ve uygulamaların dışavurumu olarak tezahür eder. Dünyada hegemonik neoliberal rejimlerin yapısal uyum programları yardımıyla ve jeo-stratejik bakımdan eşitsiz gelişim ve merkez dünya kentlerinin çeperde ya da mahalli olarak duran kentlerine ve daha az gelişmiş ülkelere dayattığı şartlar yer alır (Jarvis vd., 2009: 285). Türkiye’deki toplumsal cinsiyet rejiminin ve siyasetin ortaklaşa belirlediği en önemli çıktılardan biri de mekânda cinsiyetçi yönlendirme yapan unsurların uluslararası neoliberal etkilerle kol kola geçmiş olmasıdır. Bu duruma özgü örneklerin bir kısmı ve belki de pek çoğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine paralel olarak örgütlenmiş mesleklerin kapitalist düzenle iç içe geçtiği kentsel mekândaki yer edimleridir. Bu edimsel altyapının belki de en açık göstergelerinden biri, cinsiyetçi kapitalist düzenin kadın bedeni üzerinden yürüttüğü ve onu bir meta haline dönüştüren kamu ve piyasa politikalarının kentsel yapılanmaya izdüşümüdür. Alışveriş merkezlerinde (AVM) daha yaygın olmak kaydıyla iç çamaşırı ticareti yapan mağazalarının vitrinlerinin erkek iç çamaşırını sergilemekten ziyade kadın iç çamaşırını giydirilmiş mankenlerle dolu olması cinsiyetçi ve kadın bedeni üzerine yürütülen politikanın bir temsili ve bu yönlü mekân üretimidir. Post neoliberal süreçlere de transfer olan bu üretim biçimleri, gündelik hayatın her alanında,

toplumsal cinsiyetlenmiş kimliklerin üretimine enine boyuna katkı sağlamaktadır.

Bütün bu mekânsal yapılara bakıldığında, cinsiyetçi düzenin hayatın her alanına sızdığını keşfetmek için toplumsal cinsiyetlenmiş kimliklerin üretiminin sadece toplumsal süreçlerle ilgisinin bulunmadığını, aynı zamanda mekânsal politikalarla ilintili olduğunu ve çocukluk döneminden itibaren her kesimi kontrol etmeye çabaladığını söylemek mümkündür. Bu noktada toplumsallaşma kuramının toplumsal cinsiyetlenmiş kimliklerin edinilmesine dair basit açıklamasını dikkate aldığımızda, çocukların toplumsal çevreleri tarafından üzerlerine yazılmayı bekleyen boş bir levha gibi pasif alıcılar olduklarını (Bilton vd., 2009: 134) hatırlamak durumunda kalırız. Çocuklar, çok açıkça, kendilerine yakın olan insanlarla kurdukları etkileşimlerle ve çevrelerindeki değerlere maruz kalmalarıyla, onlardan küçük bir kız ya da erkek çocuk olarak uygun davranışta bulunmaları beklenen rolleri öğrenirler. Onlar, toplumsal cinsiyete uygun davranışlar için ödüllendirme ve övme, sapmalar içinse cezalandırma sistemi içerisinde büyürler. Sonuçta, toplumsal cinsiyete ilişkin kültür ne kadar çok kutuplaşırsa, kız ve erkek çocukların kimliklerindeki toplumsal cinsiyet farkı da o derece artacaktır.

Avrupa ve ABD’de yirminci yüzyılın ikinci yarısında toplumsal cinsiyet eşitliğine olan kurumsal ilgiye rağmen çocukların cinsiyetler arasındaki farkları hatırlatıcı unsurları sıklıkla aldıkları (Bilton vd., 2009: 134) yadsınamaz bir gerçektir. Erkeklerin giyiminin kadınların giyiminden önemli detaylarla farklılaşmasına ilaveten bu farkın çocuklar dikkate alındığında daha da keskinleştiğini söyleyebiliriz. Çocuk odalarının bile toplumsal cinsiyetlenmiş olduğunu; kızlar için üretilen çiçekli, fırfırlı, kıvrımlı tasarımların, erkekler için üretilenlerde askeri, hayvan ya da futbol tasarımlarına dönüştüğünü görürüz. Bütün bunları piyasa kapitalizminin sonuçları olarak ifade etmek elbette yetersizdir. Asıl sorun, bu tür ayrımların toplumsal kolektif bilince ‘doğal ve meşru’ olarak sızması olmasında gizlidir.

Türkiye’de hemen her kentte sayıları gittikçe çoğalan AVM’lerde kadın ve erkek giyim mağazalarının yansıtmış olduğu renk farklılıkları erkek ve kız çocuklar için giyim bölümlerindeki farklılıklar kadar keskin değildir. Erkek çocuklara yönelik kıyafetlerin yer aldığı bölüm çok açıklıkla mavi, kahverengi ve gri renklerin baskınlığıyla donanırken, kız çocuklara yönelik olan bölüm pembelerle, beyazlarla, sarılarla ve kırmızılarla donanmıştır. Çocuk giyim mağazalarındaki ya da giyim mağazalarının çocuk bölümündeki ve oyuncak ticareti yapan mağazalardaki bu tür bölünmeler, erkek ve kadınlar arasındaki ayrışmayı çocukluk çağından itibaren kökleştiren kapitalist piyasanın mekânı acımasızca ele geçişine örnektir.

Türkiye kentlerinde cinsiyetçi mekanizmanın başka aksiyon alanları da bulunmaktadır. Klasik bir örnek olan trafik ışıklarındaki yürüyen erkek figüründen toplu taşıma araçlarındaki “haydi hanımlar lokale, biçki, dikiş, nakış kursuna” gibi cinsiyetçi söylem örneği olan sloganlarına varıncaya kadar bu yönlendirmeler cinsler arası bölünmelerin kentsel mekânın üretimine ve buradan da toplumsal hafızaya sızdırıldığı bir başka boyutu oluşturmaktadır.

Kentlerin cinsiyetçi mekânsal sembol ve temsilleri bu örneklerle bitmemektedir: Askeri alanların, tesislerin kent içerisinde geniş alanlar kaplamaları; bu alanları çevreleyen duvarlardaki asker (erkek) figürlü panolar; soğuk yüzlü ve heybetli-korumalı kamu binaları; kentlerin ana akslarında veya hipodromlarda kutlamalar esnasındaki toplu tüfekli geçitler; savaş uçaklarının gösterileri; askeri selamlamalar erkek egemen kültürün ve buna ilişkin ritüellerin kadını dışlayan mekânsal temsil ve üretim kategorileridir.

Toplumsal ilişkilerin ve dolayısıyla sosyal mekânın üretiminde ‘toplumsal cinsiyet’ kavramına özellikle ‘gerçek’ erkeklerin göz kapatışı, bunları alaycı bir tavırla karşılamaları ve önemsizleştirmeleri cinsler arası eşitsizliğinin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Kentsel mekânın denetiminde, korunmasında ve sürdürülmesinde de erkek egemen bir yapı vardır. Dini tesislerin yöneticileri, günlük görevlileri, hava limanlarında, otoparklarda taşıyıcıların, temizlik aracı kullanıcılarının, lunaparklarda çalışanların, kent içi ulaşımında gemi kaptanlarının ve şoförlerin çoğunlukla erkek olmaları özel mekândaki toplumsal pratiklerden kök alan cinsler arası eşitsizliğin kamusal temsile yansımalarıdır.

Cinsiyetçi Kentsel Mekânın Üretimine Toplumun Verdiği Reaksiyon: ‘Kraldan Çok Kralcılık’

Kentsel yapı ve toplumsal çevrenin cinslere özgü bölünüşünün ve yeniden üretiminin bu denli sürdürülebilirliğinde kentsel alanlara yönelik üretilen politika, planlama ve uygulamaların açık rolü bulunmaktadır. Yerel yönetimlerce ve bu sürece dahil olan tüm paydaşlarca cinsiyetlenmiş mekânların toplumsal cinsiyet rejimine çok uygun üretiminin toplum tarafından ‘kraldan çok kralcı bakış açısıyla onaylanıp bütünleşmesi söz konusudur. Dolayısıyla ‘doğru olan zaten budur’ yaklaşımıyla eşitsiz ilişkileri ve eşitsiz kent mekânı üretimini önceleyen bir toplumsal onay mekanizması vuku bulmaktadır. Erkek merkezli ve erkek egemen ‘ben yaptım oldu’ya dayalı zihniyetin üretim kamusala sunduğu düzen, toplumdaki bir geri dönüş bile elde etmeden kentsel yaşamın ve mekânsal organizasyonun hazır kurulu kanallarında işlemeye başlar.

Cinsiyet rollerinin şekillendirdiği kurallara dayalı sosyal çevre ve onun sistemi içinde yetişmiş bireyler için kentsel mekânın heteroseksizme dayalı yeniden yapılanması bir sorun oluşturmaktan öte takdir görmektedir. Bu yapıyı oluşturan kolektif bilinç de aynılık içinden türeyip bir sorun olarak görülmemeyen eşitsizliği üretim topluma dayatırken bu yapıya bağımlı kalan toplumsal grupların ‘olması gereken de zaten budur’ yaklaşımıyla ve sözde doğa durumundan kök alan meşruiyetle eşitsizlik, çifte bir onay elde etmektedir. Toplumsal yaşamın hemen her alanına sızmış bu çok yapı ve köklü standarda bir itiraz geliştirmek zorlaşırken cinsiyetçi üretimi göz ardı edip eşitlikçi bir yaşam pratiğine yönelmek marjinalleşme riskini doğurmaktadır. Böylece -her ne kadar- pek çok meslek türünde kadınların görünürlüğü artıyorsa da, cinsiyetlere feodal anlayışla yüklenen rollerden ve bunlarla bağlantılı

sorunlardan, etiketlemelerden ve çelişkilerden kurtuluşun daha çok başlangıcında bulunuyoruz (Acar-Savran, 2013: 111; Beck, 2014: 157). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine özgü gerek cinsiyet rollerini ve gerekse mekânsal organizasyonu her alanda cinsler arası eşitliği sağlayarak yapı bozumuna uğratmak hiç de kolay gözükmüyor. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rejimindeki kadınlar ve erkekler arasındaki bölünmelerin yazılı olmayan kurallara dayalı bir norm / değer olarak sürdürdüğüne tanık oluyoruz. Örneğin, kentler arası bir yolculukta bir erkeğin 'ben bir kadın yolcu yanında oturabilirim' veya bir kadın yolcunun 'ben bir erkek yolcu yanında oturabilirim' biçimindeki açıklaması nasıl bir yankı elde eder? Bu tür bir açıklama doğrudan bir cinsel sapkınlık sorununun algılanmasına yol açar mı, açmaz mı? Bu talebe firmadan onay gelse bitişik yan koltuğa oturan yolcu bunu nasıl değerlendirir? Komşu yolcu erkek ise bir taciz girişimini meşru görür mü? Komşu yolcu bir kadın ise bunu bir namus tehdidi olarak algılar mı, algılamaz mı? Günlük ilişkilere ve sosyal mekânların homososyal temellerine bu açıdan bakıldığında bütün bunların nasıl da hayatın her alanını sarmaladığını anlamak ve çok kökleşmiş bir yapı olarak değişmeyi ve cinsiyetsiz bir sosyal mekân üretimini engellediğini kavramak kolaylaşmaktadır.

Sonuç

Neoliberalizm, post-modern akımların içine de sızarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini görmezden gelip patriyarkal toplumun değer, tutum ve kurallarına özgü cinsiyetçi söylemlerle zamanlar üstü politika üretmeye devam ediyor. Bu politik ardalanın sunduğu evcillik idolojisi ise başta erkek ve kadınlar arasındaki ayrışmayı ev içi yaşamlarımıza sızdırırken, iş hayatında mesleklerin cinslere göre şekillenmesine yol açıyor ve toplumsal yaşamın pek çok alanına etki ediyor. Bebeklere daha doğmadan hazır edilen mavi ve pembelerle; aile içi yaşamda çocukların biyolojik cinsiyetine göre belirlenen ve yeniden pratik edilen kural ve normlarla; piyasanın çocuk oyuncakları, giyim, okul araçları vb. her şeyi cinsiyetçi bakış açısıyla üretip toplumsal hayata sunmasıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliği kuşaklar boyu ve eşzamanlı olarak hasıl ediliyor. Bütün bu yapılanmanın çeşitli örnekler üzerinden açıklamasını barındıran bu çalışmanın toplumsal cinsiyet ve feminist alanyazında çalışan akademisyenler olarak bizlere kattığı önemli şeyler var. Toplumsal, politik, kültürel ve ekonomik yaşantıların her alanında gözlemlediğimiz cinsler arası bölünmelerin ve buradan kaynaklı sorunların kentsel mekânda açıkça temsil edildiği anlaşılmaktadır. Mekânsal yapılar bize toplumsal cinsiyet kimliği ediminde kapitalist piyasa düzeninde işlerlik kazanmış olan cinsiyetçi politikaların güçlü bir mekânsal temsili ürettiğini söylememize olanak tanıyor. Çalışma en nihayetinde kentlerin toplumsal cinsiyetsiz olmadığını gösteriyor.

Araştırmamızda tüm bu çözümlemeler yapılırken öncelikle cinsiyetçi ideoloji ve neoliberalizm arasındaki bağlantılar feminist yaklaşım temelinde eleştirel söylem analizi yaklaşımıyla çözümlendi. Öte yandan, cinsiyetçi ideolojik söylemin mekânsal çevreye yönelik için sembolik anlamları

açıklanarak cinsiyetçi mekânsal politikaların kamusal mekânı yeniden örgütleyen bir mekanizma işlettiği ortaya konuldu. Temelde belli başlı mekânların dışlama ve içerme stratejileri ile söylemleri yoluyla toplumsal hayatın aktörlerine ve / veya cinslere dair bölünmeleri nasıl da onaylayıp ürettiği açıklandı. Çalışmada, toplumsal cinsiyet temellinde üretilen erkekliğin zaman zaman kadına yönelik saldırganlığa dönüşmesinde neoliberalizmin cinsiyet rollerini pekiştirici ideolojisinin etkisine yönelik bir bakış açısı sunuldu. Sözde özel mekâna özgü kılınmış olan ‘gerçek’ erkekliğin, dışarıda, kentsel mekânda hangi formlara büründürülerek yeniden üretildiği de ortaya konuldu. Buna karşılık dışsal bir mekanizma olarak neoliberal söylemlerin toplumun anlamlandırma biçimlerini denetlediği ve toplumla nasıl da kendi penceresinden bir dünya kurduğu örneklerle açıklandı. Bu incelemede alışveriş merkezlerindeki cinsiyetlenmiş mikro mekânlardan, bir yolculuk esnasında bile karşı cinslerin yan yana oturmasını onaylamayan mekân ayrışmalarından, erkeklere kamusalın ve özelin her yerinde sonsuz bir özgürleşme pratiği bahşeden, kadını eve kapatma girişimiyle homososyal pratiklere mecbur eden pratiklere değinildi. Böylelikle belli başlı ideolojilerin toplumsal pratiklerce yeniden üretildiği gösterildi. Mekânsal planlamanın da egemen ideolojinin bir aygıtı haline gelmiş müdahale alanı olduğu vurgulandı. Kentlerin sokaklarının, caddelerinin, parklarının, pavyonlarının ve sanayi bölgelerinin, açıkça erkeklere hizmet sunmak üzere kurgulanan tasarımının Türkiye kentleri için büyük ölçüde geçerli olduğu anlaşıldı. Neoliberalizm, cinsiyetçi mekanizmalarını politikalar, değer, kural ve tutumlarla üretirken bu çıktılar mekânlarla bir araya gelince onların dili (söylemi) olduğunu ve cinsiyetçi ideolojilerin böylece kentin bizatihi içinde yaşamakta olduğu örneklerle gösterildi. Bu tür yeniden üretim ve mekânlarla içkinleşmiş toplumsal pratikler, kentsel ve mekânsal politikaların cinsiyetçi ideolojileri ile homososyal ilişkilere yönlendirme yapan söylemlerinden anlaşıldı. Böylece bir yandan mekânların neoliberalizmin önermeleriyle nasıl biçimlenmekte olduğu açıklanırken diğer yandan kolektif bilincin cinsiyetçi ideolojiden nasıl etkilendiği ve tüm bunların mekânda nasıl temsil edildiği, toplum tarafından nasıl yorumlandığı ve meşrulaştığı tartışıldı.

Toplumsal cinsiyet kimliklerinin mekânla ilişkili olarak çeşitli kodlarının olduğu görüldü. Türkiye’de erkeklerin neredeyse mekânsal pratiklerden hiç kısıtlanmadığı bir dünya düzeni içinde yaşarken, kadınların bu tür pratiklere katılımının saatlerle, yerin özellikleriyle, cinsiyet rolleriyle tayin edilip kısıtlanmış bir çevre içersinde kaldığı gözlemlendi. Özellikle kentsel yaşamda şiddet mekânlarının üretimine dair sunduğumuz delillerle, erillik ve dişilik performanslarının mekânlarda icra edilen aktiflik ve pasiflik temsilleri ve ayrımları üzerinden türediği saptandı. Böylece mekânlara özgü (fiziksel anlamda da) halde kadın ve erkeklerin farklı deneyimleri olduğu anlaşıldı. Bütün bu toplumsal ilişkiler ve yazılı olmayan kuralların üretimi ve pratik edilişleriyle bu deneyimlere yönelik negatif söylemlerin üretildiğini ve bu söylemler aracılığıyla kurulan bilişsel etkileşim sonucunda mekânların kimliklendirilmekte olduğu anlaşıldı. ‘O saate orada ne işi vardı?’ sözüyle

popülerleşen söylemin açıkça kadınlara yöneldiğini, onların kentteki mekânsal pratiklerine bir yönlendirme yaptığını ve bunun bizatihi toplum içinden gelen bir yönlendirme olduğunun farkına varılarak mekân ve toplumsal ilişkiler arasındaki güçlü bağıntı (ilişkisel mekân) çözümlendi. Mekâna ilişkin bu algı biçimlerinde cinsiyetçi ideolojilerin korku, utanç, namus vs. gibi meşrulaştırma mekanizmalarını üreterek -iffetli bir kadın için onay verilmeyen söylem ve davranışlarla (Walby, 2014: 220)- kamusal alanı dışlayıp ev içine hapsedmeye yönlendirdiği belirtildi. Bütün bunlar sonucunda kadınlar ancak sınırlandırılmış ve onlara özgü tanımlanmış olan yerlerde mekânsal pratiklerini yapabilmektedir. Erkeğe özel ve onun özgürlüğüne yönelik pek çok mekânsal yapılanma ve üretim biçimi olsa da kadınlara özgü denilebilecek alanların (ev, kurslar, türbeler) büyük bir farkla çok az olduğu anlaşıldı.

Çalışmayı tamamlarken söyleyebileceğimiz birkaç önemli husus daha var. Kentel alanlardaki toplumsal cinsiyet siyasetine ilişkin bulgularımız, diğer feminist coğrafyacı araştırmacıların değindiği gibi (McDowell, 2004; Valentine, 2005; Jarvis, 2007; Jarvis vd., 2009), bizleri de toplumsal eşitliği geliştirmeye yönelik beklentilerin, rekabet kabiliyeti, bakım etiği ve kapsayıcılık kaygılarından önde tutan egemen temsil ve sistem yapılarının dönüşümünde toplumsal cinsiyet bilincini taşıyan politikaların gerektiği fikrine ulaştırdı. Toplumsal cinsiyet eşitliğini anaakımlaştırmak daha kapsayıcı bir kent yaşamına sahip olabilmek için önemli bir gerekliliktir.

Kamusal alanın sunduğu hizmet ve olanaklara bireylerin eşit bir şekilde erişiminde mekânsal yakınlık ve ulaşılabilirliğin tek başına yeterli olmadığı (Jarvis vd., 2009: 127-128) Türkiye kentlerinin durumuna bakarak da anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla kentlerdeki hizmet ve olanakların üretim ve kullanım pratiği üzerinde toplumsal cinsiyet rejiminin önemli bir bağdaştırıcı faktör olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal yapılar ne derecede cinsiyet rollerine göre ayrışıyor, kentsel mekânın alt yapıları ve bunların gündelik hayattaki kullanımı da o derece eşitsiz gerçekleşmektedir. Bu yapıları yeniden üreten kent tasarımı ile toplum arasında birbirini tamamlayıcı bir bağ söz konusudur. Çeşitli ülkelerdeki ve Türkiye'deki mekânsal politikalara bakarak mekânsal yapılanmanın ideolojik bir müdahale alanı olduğu fikrini benimseyip kentsel planlamada da toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa odaklanılması gerekmektedir. Kuşkusuz, başka ülkelerden ya da bölgelerden ve / veya çeşitli mekânsal ölçeklerden seçilmiş örnekleri değerlendiren gelecekteki araştırmalarla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sosyo-mekânsal alana yansıyan özelliklerinin açığa çıkarılması ilgili alanyazına önemli katkılar sağlayacaktır.

Notlar

¹ Brenner ve Theodore (2002: 375), bu kentlerin üstlendiği neoliberal eylemleri üretme biçimini 'kuvöze/kuluçka makinasına benzetmektedir.

² Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın sunduğu Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği üreme sağlığı, güçlendirme ve işgücü piyasasına özgü olarak

gösteren ve bu boyutlara ilişkin değişkenleri kullanarak hesaplanan üç boyutlu ve 0-1 aralığında değerler alan bileşik bir göstergedir (Bkz. UNDP, 2015: 227).

³ 'Hüküm ifade eden' anlamında.

⁴ 'Çoğunluğun kendini normal ve meşru kılama durumu' anlamında.

Kaynakça

- Acar-Savran G. (2013). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Akpınar A.; Bakay G. & Dedeşayır H. (2009). Sunuş: Neden Kadın ve Mekân? İçinde, Akpınar A.; Bakay G. & Dedeşayır H. (Der.), *Kadın ve Mekân: Tutsaklık mı? Sultanlık mı?* İstanbul: Turkuvaz Kitapçılık ve Yayıncılık: 11-17.
- Anthamatten P. & Hazen H. (2010). *An Introduction to the Geography of Health*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Beck U. (2014). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* (Çev. Özdoğan K. & Doğan B. 2. Baskı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Benko G. & Strohmayr U. (1997). *Space & Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Bilgin N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. 3. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilton T.; Bonnett K.; Jones P.; Lawson T.; Skinner D.; Stanworth M. & Webster A. (2009). *Sosyoloji* (Çev. İnal K.; Kartal Y.; Özkale N.; Toraman K.; Özkan Y. & Güngen A.R. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Bondi L. (1998). Gender, Class, and Urban Space: Public and Private Space in Contemporary Urban Landscapes. *Urban Geography*, 19(2): 160-185.
- Brenner N. & Theodore N. (2002). Cities and the Geographies of "Actually Existing Neoliberalism". *Antipode*, 34(3): 349-379.
- Cornwall A.; Gideon J. & Wilson K. (2008). Introduction: Reclaiming Feminism: Gender and Neoliberalism. *IDS Bulletin*, 39(6): sayfa no.1-9.
- Hall S.; Massey D. & Rustin M. (2013). After Neoliberalism: Analysing the Present. *Soundings: A Journal of Politics and Culture*, 53: 8-22.
- Hart C. & Lukeš D. (2009). *Cognitive Linguistics in Critical Discourse Analysis: Application and Theory*. Cambridge: Scholars Publishing.
- Jarvis H.; Kantor P. & Cloke J. (2009). *Cities and Gender*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.

- Jarvis H. (2007). Home Truths About Careless Competitiveness. *International Journal of Urban and Regional Research*, 31 (1): 207-214.
- Jensen O.B. (1997). Discourse Analysis & Socio-spatial Transformation Processes: A Theoretical Framework for Analysing Spatial Planning. Working Paper No: 61, Aalborg: University of Newcastle, School of Architecture, Planning & Landscape, Global Urban Research Unit.
- Knox P. & Pinch S. (2010). *Urban Social Geography: An Introduction*. Sixth Ed. Harlow: Prentice Hall.
- Knox P. & Pinch S. (2006). *Urban Social Geography: An Introduction*. Fifth edition. Harlow: Prentice Hall.
- Ledwith S.; Woods R. & Darke J. (2000). Women and the City. İçinde, Darke J.; Ledwith S. & Woods R. (Eds.), *Women and the City: Visibility and Voice in Urban Space*. New York: Palgrave: 1-10.
- Lefebvre H. (1991). *The Production of Space* (Çev. Nicholson S. D.). Oxford: Blackwell Publishing.
- McDowell L. (2007). *Gender, Identity and Space: Understanding Feminist Geographies*. Third edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McDowell L. (2004). Work, Workfare, Work / Life Balance and Ethic of Care. *Progress in Human Geography*, 28(2): 145-163.
- McLean H. (2014). Digging into the Creative City: A Feminist Critique. *Antipode*, 46(3): 669-690.
- Moghadam V. M. (1993). *Modernizing Women: Gender & Social Change in the Middle East*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Molyneux M. (2008). The “Neoliberal Turn” and the New Social Policy in Latin America: How Neoliberal, How New? *Development and Change*, 39(5): 775-797.
- Molyneux M. (2006). Mothers at the Service of the New Poverty Agenda: Progresca / Oportunidades, Mexico’s Conditional Transfer Programme. *School Policy and Administration*, 40(4): 425-449.
- Pasin B. (2013). Femaleness, Femininity and Feminotopia: The Female Hamam as a Homosocial Space. *Kadın / Woman 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi / Journal for Women’s Studies*, 14 (1): 55-77.
- Richardson T. & Jensen O B. (2003). Linking Discourse and Space: Towards a Cultural Sociology of Space in Analysing Spatial Policy Discourses. *Urban Studies*, 40(1): 7-22.

- Ritzdorf M. (1989). The Political Economy of Urban Service Distribution. İçinde, Rich R. (Ed.), *The Politics of Urban Public Services*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Roberston R. (2012). Globalisation or Glocalisation? *Journal of International Communication*, 18(2): 191-208.
- Ruiz J.R. (2009). Sociological Discourse Analysis: Methods and Logic. *Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung*, 10(2). İnternet adresi: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1298/2882>. Erişim tarihi:18.12.2015.
- Siyasi Haber (2016). *Haberler: Erkek Taraftar Kadın Mankene Galatasaray Forması Giydirip Yaktı*. İnternet adresi: <http://siyasihaber2.org/erkek-taraftar-kadin-mankene-galatasaray-formasi-giydirip-yakti>. Erişim: 15.2.2016.
- Spain D. (2005). Space and Status. İçinde, Kleniewski N. (Ed.), *Cities and Society*. Malden: Blackwell Publishing: 43-53.
- Şentürk L. (2013). Kanaatlerden Yorumla Mimarlık ve Kent: ‘Kısıtlanıyoruz Hayatta Eğer Cinsiyetin Bayansa’. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women’s Studies*, 14(1): 29-54.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2015). *Human Development Report 2015: Work for Human Development*. New York: UN.
- Valentine G. (2005). Geography and Ethics: Moral Geographies? Ethical Commitment in Research and Teaching. *Progress in Human Geography*, 29(4): 483-487.
- Van Dijk T. (2015). Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım. İçinde, (Haz. Çoban B. & Özarslan Z) (Çev. Ateş N.) 2. Baskı. *Söylem ve İdeoloji*. İstanbul: Su Yayınevi:15-97.
- Walby S. (2014). *Patriyarka Kuramı* (Çev: H Osmanoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Wilson E. (1991). *The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder, and Women*. London: Verso.
- Yüceşahin M.M. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Mekânın Karşılıklı İlişkisi: Patriyarkanın Sosyal Mekânı Örgütleyişine Dair Bir Tartışma. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women’s Studies*, 17(1): 73-101.